

Ilaalinta ururkaada si nabadgelyo ah internet-ka

Waa maxay sababta amniga internet-ka muhiim ugu yahay kooxaha bulshada iyo ururada?

Boggan waxa ku jira talooyin iyo qaar ka mid ah tallaabooyinka aad qaadi karto si aad bulshadaada uga ilaalineyso khataraha amniga internet-ka. Waxaa sidoo kale jira tilmaamo gaar ah oo loogu talagalay shaqsiyaadka si ay naftooda u ilaaliyaan internet-ka.

Taladani waa mid ku salaysan hanjabaadaha ugu badan ee ugu culus.

- Warbixinada – sii software ka qalabka aad ilaa taariikhda in patch godad kasta oo ammaanka.
 - Cusboonaysiiso kooxdaada bulshadaada ama aaladaha ururkaada. Waxaa ka mid ah telefoonada, kombiyuutarada, kawaan-wadayaasha WiFi, iyo wax kasta oo kale oo isku xira internet-ka - oo ay ku jiraan aaladaha smart-ka ah.
 - Isticmaal updates automatic marka ay suurtoagal tahay.
- Xaqiijinta Labada-Arrin (2FA) - waxay ku daraysaa ammaanka dheeraadka ah ee xisaabtaada adoo u baahan lambarka sirta ah iyo hal talaabo oo dheeri ah, sida codka app ka yimaada app-ka taleefankaaga.
 - Fiiro gaar ah: Tani waxaa sidoo kale loo yaqaanaa caddeymaha multi-factor (MFA), xaqiijinta laba tallaabo (2SV) iyo magacyo kale oo badan.
 - Ku noqo 2FA dhamaan kooxdaada ama xisaabaadka ururkaada.
 - Haddii ay suurtagal tahay, isku day inaad isticmaasho qaab 2FA ah oo ah qaabka isdiiwaangalinta ah, taas oo macnaheedu yahay in aadan la khiyaameyn karin inaad bixiso. Tani waxay noqon kartaa fure amnigaa ee muuqdaama wax u eg faraha ama waji ID ka muuqato.
- La soco xisaabaadkaaga internetka - hubi in xubnihii hore aysan haysan helista xisaabaadkooda ka dib marka laga tago kooxda bulshada ama ururada.
 - Haddii aad leedahay qof ka badan hal qof oo galaysa isla xisaabtan, hubi in dhammaantood ay leeyihiin gudi kala duwan, iyo dhamaantood waxay leeyihiin 2FA shidan.
 - Ilaali dhammaan liiska koontooyinka isticmaalaha oo xir kuwa aan lloo baahneyn sida marka ay ka tagaan shaqaalaha.
 - Ilaali diiwaan galinta aaladaha aad bixiso xubnahaada xasuuso inaad dib usoo celiso warshaduna dib usoo celiso haddii qofkaasi ka baxo ururka. Waxaa laga yaabaa inaad sidoo kale u baahan kartaa inaad baddasho lambarka jireed si aad u hesho dhismaha.
- Hubi kuwa hela akoonnadaada internet-ka - dadka ku jira kooxaha bulshadaada ama ururada waa in ay helaan oo kaliya waxyaabaha ay u baahan yihiin.
 - Haddii qof xisaabtankiisa la jabsado 'tallaabooyinkan waxay xadidayaana waxyeelada uu qofka weerarka soo qaaday sameeyn karo.
 - Si joogto ah u hubi oo ka saar ruqsadaha aan loo baahnayn.

- Haddii aad leedahay hal xisaab oo "admin" ah oo dadka badan ay isticmaalaan, ula soco dhaqdhaqaaqyo aan caadi aheyn. Isku day inaad yarayso lahaanshaha xisaabaadkaan oo kale, gaar ahaan hawlaha maalinlaha ah.
- Xeerarkan waxaa kale oo ay quseeyaan maamulaha helitaanka qalabka sida router-yada.
- Dib u eeg heshiisyada aad la gashay bixiyeyaasha adeegga - haddii aad qof uun kireysatay si uu kaga shaqeeyo adeegyada IT.
 - Hubi in ay haystaan badbaado ammaanka internet-ka ah si loo daboolo baahida ururada ama kooxaha ururka.
- Ogow sida xisaabaadka iyo nidaamyadaada oo dhan in ay wada shaqeeyaan - fahamka xidhiidhada waxay kaa caawineysaa inaad ogaato meesha weeraryahanka uu ka heli karo.
 - Review xidhiidhada ka dhexeeya hababka aad, tusaale ahaan, email, kaydinta daruur, iyo dhufto xisaabaadka.
 - Tixgeli inaad isticmaasho Shabakada Gaarka ah ee Virtual Private Network (VPN) ee loogu talagalay badbaadada internetka dheeraadka ah. Istimalka VPN wuxuu qariyaa dhaqdhaqaaqaaga internetka oo ka yimaada qof kasta oo isku dayi karo inuu kula socdo. Tani waxay si gaar ah u wanaagsan tahay haddii xubnaha kooxaha bulshadaada ama ururku ay meel fog isku xirmaan.
- Ka dhig dadkaaga 'smart cyber' – dadka ku jira bulshadaada ama ururinta ayaa u badan in la bartilmaameedsado ka badan nidaamyadaada.
 - Tababar dhamaan shaqaalaha ee amaanka internetka aasaasiga ah. Yeelo websaydka Onlaynkaaga website [Own Your Online | NCSC](#) waxay leedahay talooyin iyo talooyin badan oo ballaaran oo lagu caawinayo in aad naftaada ammaan ku ahaato internet-ka iyo sida loo dhiirrigeliyo fadeexado.
 - Xusuusi iyaga in tani ay muhiim u tahay akoontinnimadooda shakhsiga ah iyo kuwa aad u isticmaalaysid ururkaada.
 - [Waxaan haysanaa hage loogu talagalay shaqsiyaadka si ay u ilaaliyaan si ay u nabadgelaan internetka.](#)
- Qorshey dhacdada –marka leedahay qorshaha jawaabta inay muhiim u leedahay inay dadka la socodsiiyaan dadka marka ay naxaan marka ay dhacdo musiibo.
 - Qorshaha ka jawaabida dhacdada ayaa qeexaya cidda samaynaysa sida ay wax u qabanayso dhacdadan. Noocyaddan ayaa laga heli karaa halkan [Incident Management | NCSC](#)
 - Ku dar qorshaha waxa la sameeyo haddii telefoonada, kambiyuutarada, ama nidaamyada kale ay guul dareystaan. Dib u dhig qorshahan.
 - Heyso faafaahinta xiriirka qofka ee loo baahan yahay iyo faafaahinta kaydka haddii uu jabto wadada ugu weyn ee lagu xiriiro (sida email).
 - Qorshaha meel ka baxsan nidaamkaaga u dhig sidoo kale, haddii aadan heli karin.